

Een cadeau

Utrecht & de Universiteit

maart 2021, voor 98e verjaardag Oud-Utrecht

Op 12 maart bestond de historische vereniging Oud-Utrecht 98 jaar. Die verjaardag kon dit keer helaas niet gevierd worden met een feestelijk samenzijn maar in plaats daarvan is er dit bijzondere cadeau aan de leden. Wie jarig is trakteert immers! Stadsgids Willemijn Bánki heeft in opdracht van Oud-Utrecht tien verhalen over historische personen bij tien bijzondere plekken in de stad geschreven.

De plekken zijn niet willekeurig gekozen: studenten van de Universiteit Utrecht ontwikkelden vanwege het 385-jarig bestaan van de Universiteit Utrecht QR-codes met weetjes voor een 30-tal locaties die te maken hebben met de universiteit. U kunt langs deze tien locaties wandelen, in de stad of virtueel achter uw bureau, en de verhalen lezen of beluisteren via YouTube. Op de locaties liggen ook tegels met de QR-code

Met dit cadeau vieren we dus de verjaardagen van Oud-Utrecht en Universiteit Utrecht. Heel veel plezier gewenst met dit cadeau!

Oud@Utrecht

Universiteit Utrecht

Gezicht op de ingang van de Hiëronymusschool

A.E. Grolman (1817) HUA: 32261

Utrecht en de universiteit

Het ontstaan van de universiteit in een notendop

Vanaf de 7e eeuw kreeg Utrecht een kloosterschool die verbonden was aan de Sint Salvatorkerk. De bisschop zelf gaf les. In de Vikingtijd verdwenen de bisschop en ook de kloosterschool (tijdelijk) uit de stad. In de 13e eeuw veranderde de school. Vanaf nu bestuurdde een kanunnik (scholasticus) de kathedraalschool (Domschool) en de rector gaf les. Adellijke jongens leerden er lezen, schrijven en Latijn. Hiermee konden ze de bijbel en geschriften van de kerkvaders lezen. Om uiteindelijk priester of kanunnik te worden. Als de scholasticus ze geschikt vond, gingen ze van school af. Dan bezochten ze vaak nog buitenlandse universiteiten zoals die van Leuven, Parijs of Bologna. Ook kwamen er scholen bij andere Utrechtse kapittels.

Hiëronymusschool

In 1474 stichtten de broeders des gemenen levens de Hiëronymusschool die bedoeld was voor jongens uit gegoede families. Aan de Kromme Nieuwe gracht ontwikkelde zich al snel de belangrijkste school van Utrecht. Na de reformatie confisqueerde de nieuwe calvinistische vroedschap alle kerken en kloosters: de kloosterscholen sloten. Alleen op de nu hervormde Hiëronymusschool werd Latijn gegeven. Zo werd het de enige Utrechtse school die opleidde voor de universiteit. Voor calvinisten was lees- en godsdienstonderwijs voor burgers belangrijk. In de 17e eeuw kwam er steeds meer behoefte aan artsen, juristen en theologen. Ook was het door de 80-jarige oorlog lastig om

in het buitenland te studeren. Dit resulteerde in de 16e en 17e eeuw in het ontstaan van de eerste Nederlandse universiteiten. Utrecht poogde in 1470 al een universiteit op te richten. Dit mislukte. Pas in 1632 nam de vroedschap het besluit een Illustere school op te richten. Deze verbond de vroedschap aan de Hiëronymusschool. Een Illustere school gaf wel een academische basisopleiding, maar had geen promotierecht. De Illustere School (1634) kreeg drie faculteiten: theologie, rechten en letteren. Het groot kapittelhuis bouwde men om tot twee collegezalen.

Utrechtse Academie

Twee jaar later, op 26 maart in 1636, erkenden de Staten van Utrecht de universiteit, mits de stad Utrecht alle kosten droeg. Zo kreeg Utrecht een stedelijke universiteit. Op financieel en bestuurlijk vlak afhankelijk van de stad. De vroedschap (vaak gereformeerde elite) nam als Curatorium het bestuur op zich. De wederzijdse afhankelijkheid zorgde ervoor dat de universiteit een gereformeerd karakter had. De universiteit had nu het recht academische graden te verlenen. Er werkten zeven hoogleraren aan vier faculteiten: filosofie: dat een propedeutische opleiding aan alle studenten bood en de drie hogere faculteiten: theologie, rechten en geneeskunde. De Utrechtse Academie was goed voor de culturele en intellectuele uitstraling van de stad. Het zorgde er ook voor dat handel en nijverheid kon groeien.

De hoogleraar en de studente

Voetius (1589-1676)

Waar u nu de oude neorenaissance bibliotheek ziet, stond vroeger het huis van hoogleraar theologie Voetius.

Ik geloof, opdat ik begrijp

Denkt u aan het ontstaan van de universiteit, dan denkt u aan Voetius. Hij begon als eerste hoogleraar theologie aan de Illustere school en daarna aan de Utrechtse Academie. Als strenge calvinist, meende hij dat wetenschap alleen bedreven kon worden vanuit het echte confessionele geloof. Hij hanteerde de uitspraak 'credo ut intelligam' van Anselmus van Canterbury. Wat 'ik geloof opdat ik begrijp' betekent. In een 'Syllabus Problematum' schreef hij alle dogmatische problemen uit en voorzag ze van een kort antwoord. Zo ontstond het studiemateriaal voor de studenten theologie. Voetius gebruikte de middeleeuwse scholastieke methode. Met de hoogleraren Schotanus en de Maets vormde hij een theologisch driemanschap dat Utrecht tot een bolwerk van de gereformeerde orthodoxie maakte.

Atheïsme

Voetius vond dat vernieuwingen in de filosofie en natuurwetenschappen zouden leiden tot atheïsme. Hij verwierp de leer van Copernicus dat de aarde om de zon draait. Ook toen de bekende filosoof Descartes in Utrecht woonde en werkte, uitte Voetius zich tegen de natuurfilosofie. Voetius vond de methode van Descartes onschriftuurlijk omdat hij de rede boven het geloof en de Schrift stelde. In 1639 organiseerde Voetius een aantal lezingen over atheïsme, waarbij hij Descartes als voorbeeld nam. Door Voetius moest Descartes Utrecht uiteindelijk verlaten. Hierover later meer.

Paus van Utrecht

Naast hoogleraar was Voetius ook predikant in Utrecht. Wat nogal ongebruikelijk was. Hij gaf zelf catechisatie aan de weeskinderen van de Springweg. Voetius had een belangrijke rol in de Utrechtse Academie én als predikant ook in de Gereformeerde kerk. Hij kreeg daarom de bijnaam Paus van Utrecht.

Anna Maria van Schurman

Vlakbij Voetius woonde de hoogbejaafde Anna Maria van Schurman (1607-1678). Door zelfstudie leerde ze vele talen, filosofie, theologie en verschillende andere vakken. Ze kreeg privéles van Voetius. En ze mocht boeken lenen uit zijn omvangrijke bibliotheek. Na veel smeekbedes aan zijn adres, mocht ze vanachter een gordijn in een speciale loge colleges bijwonen. Zo waren de mannenharten tegen haar beschermd. Anna Maria was de eerste vrouwelijke student in Nederland.

Voetius W. de Broen (eind 17e eeuw) HUA: 32186

Spotprent met paus Clemens X en Voetius als vrienden afgebeeld. Achter de paus is de Sint-Pieter in Rome te zien, achter Voetius de Dom in Utrecht. Op een lessenaar ligt een opengeslagen boek met het pauselijke wapen van Clemens X en het familiewapen van Voetius. [Wiki Commons](#)

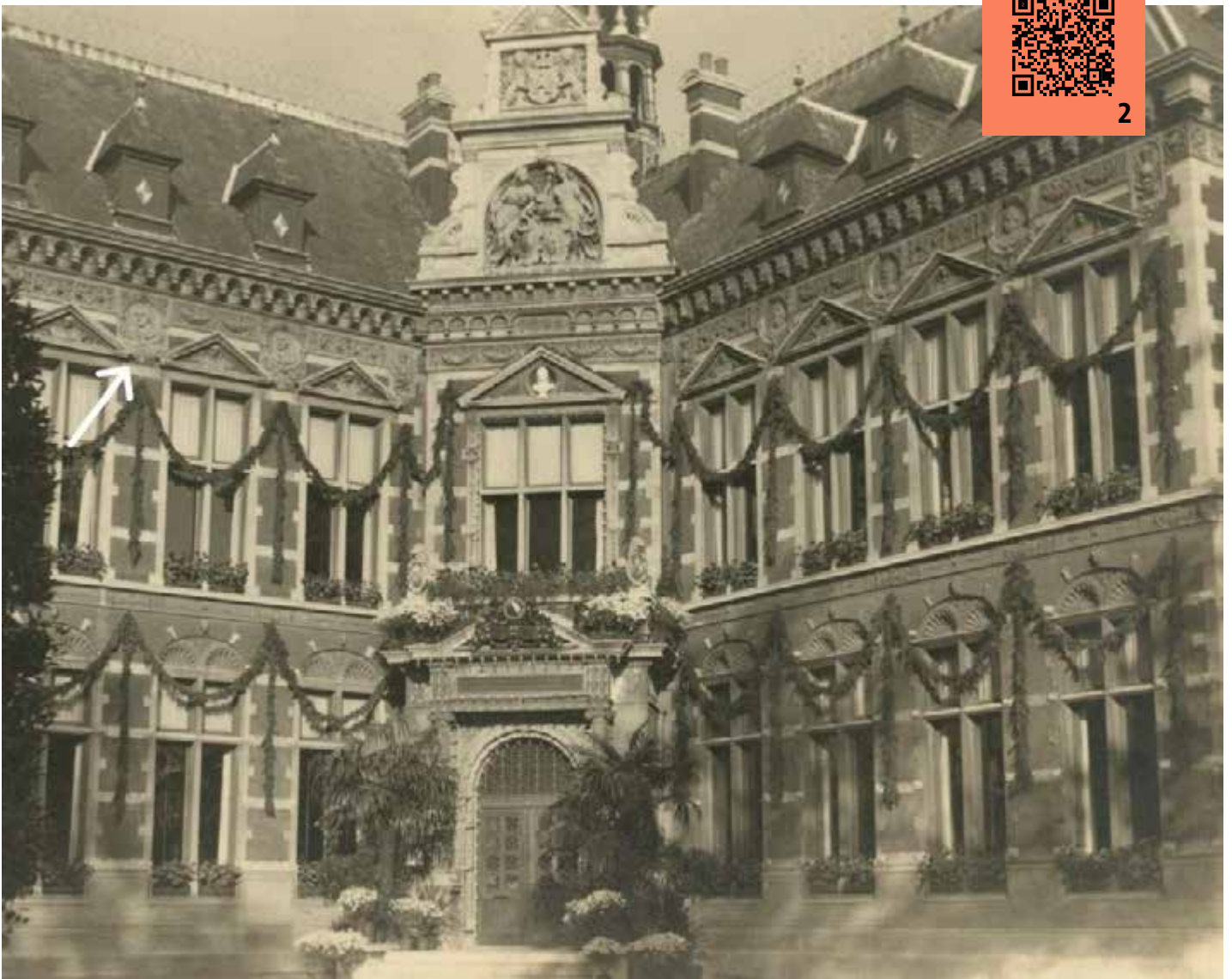

Anna Maria van Schurman P. Dupin (begin 17e eeuw) HUA 39213

WILT U MEER WETEN? BEKIJK HET VERLEDEN VAN UTRECHT: ANNA MARIA VAN SCHURMAN EN HET ONTSTAAN VAN DE UNIVERSITEIT VAN RTV UTRECHT.

2

Gezicht op de voorgevel van het Academiegebouw

F.F. van der Werf (1931) HUA 4014

De eregalerij

In de daklijst van het Academiegebouw ziet u tien portretten, een eregalerij. Wie het zijn, staat in de fries. Zes van de heren komen later aan bod. De verdiensten van de overige vier leest u hieronder.

- **Anthonius Matthaëus jr.** (1635-1710) was hoogleraar rechten. Ook gaf hij historische geschriften uit.
- **Arnoldus Drakenborch** (1684-1748) was hoogleraar welsprekendheid en geschiedenis. Zijn roem dankt hij aan zijn werk over de Romeinse geschiedschrijver Livius.
- **Philip Willem van Heusde** (1778-1839), hoogleraar geschiedenis, oudheden, welsprekendheid en Grieks, theoretische wijsbegeerte en letteren. Hij was ook bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek. Van Heusde was begin 19e eeuw betrokken bij de protestantse Réveil beweging. Hij streefde ernaar het onderwijs op middelbare scholen te verbeteren. Zijn ideeën vonden veel steun bij opvoeders, theologen en juristen.
- **Adrianus Catharinus Holtius** (1786-1861) was hoogleraar rechten.

Academiegebouw

3

Minrebroederklooster

Geneeskundige vernieuwingen

In het oude Mindrebroederklooster, kwamen na de reformatie de Staten van Utrecht te zitten. Begin 19e eeuw veranderde het in het anatomisch instituut van de faculteit geneeskunde.

Jan Bleuland (1756-1838)

Na een studie geneeskunde in Leiden, werd Bleuland stadsdokter en wetenschapper in Gouda. Hij schreef boeken over geneeskunde en anatomie. Deze liet hij illustreren door verschillende kunstenaars. Dit was toen heel bijzonder. Hij leefde in een tijd waarin veel ontdekkingen werden gedaan op medisch en anatomisch gebied. Ook kwamen er nieuwe instrumenten zoals de stethoscoop. Voor zijn eigen onderzoeken verzamelde hij meer dan 2.500 anatomische preparaten en skeletten. Hiervoor liet hij speciale kasten timmeren. Slechts bij hoge uitzondering, mochten studenten zijn collectie bekijken. Vanaf 1795 was hij hoogleraar geneeskunde in Utrecht. Toen koning Lodewijk Napoleon in Utrecht woonde, koos hij Bleuland als lijfarts.

Museum Bleulandium

Koning Willem I kocht in 1815 de hele collectie van Bleuland aan als anatomisch museum voor de universiteit van Utrecht. Er was in 1815 zelfs een wet, die elke universiteit verplichtte om een dergelijke onderwijscollectie op te bouwen. Na zijn emeritaat in 1826 had Bleuland veel tijd voor zijn collectie anatomische preparaten. Een deel van deze collectie staat nu in het Bleuland-kabinet van het Universiteitsmuseum. De rest, vooral waspreparaten, bevindt zich in het museum Bleulandium op het Utrechts Science park. Dit is slechts op afspraak te bezoeken.

Portretten

Bleuland liet zich graag portretteren door jonge Utrechtse kunstenaars. Onder een portret stond: *'Vergrijpsd in wel te doen aan jonge kunstenaars, is Bleuland d'achtbare man, op wien wij dankbaar staren'*. Ook verzamelde hij oude- en nieuwe kunst. Een verzameling die na zijn dood meer dan 70.000 gulden opbracht.

Franciscus Cornelis Donders (1818-1889)

Donders bezocht de Rijkskweekschool voor militair geneeskundigen aan de Springweg. Na het militair examen, ging hij naar Leiden voor zijn academisch examen en promotie. Op 24-jarige leeftijd begon hij als docent op zijn 'oude' Rijkskweekschool. Na zijn benoeming als hoogleraar geneeskunde en fysiologie, nam hij ontslag uit het leger.

Oogspiegel

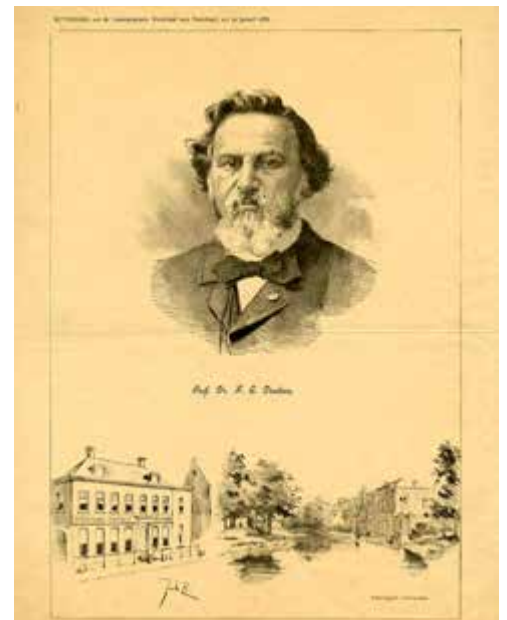
Hij was een populaire docent in een tijd van wetenschappelijke ontdekkingen, moderne laboratoria en nieuwe instrumenten. Toen zijn bestelde, net uitgevonden, oogspiegel niet snel genoeg werd geleverd, bouwde hij op basis van tekeningen een verbeterd exemplaar. In het huidige hippe Eye-hotel stichtte Donders in 1858 het Ooglijdersgasthuis voor min- en onvermogenen. Omdat het gasthuis goed bezocht werd, had hij voldoende studiemateriaal. Zo leerde hij veel over de werking van het menselijk oog, oogbewegingen en veelvoorkomende afwijkingen. Hij bestudeerde onder andere kleurenblindheid, astigmatisme, scheelzien en slechtiendheid. Via een ophthalmotroop (in bezit van het Universiteitsmuseum) legde Donders oogbewegingen aan studenten uit. Pas na zijn dood startte de bouw van het Ooglijdersgasthuis aan de F.C. Donderslaan. Door zijn oogheelkundige kennis, was hij de belangrijkste Nederlandse medicus van zijn tijd. Pas in 1877 kreeg Utrecht een hoogleraar oogheelkunde.

Sein veilig

Donders ontwikkelde een internationaal geaccepteerde test om kleurenblindheid op te sporen. Dit bleek nodig na een treinongeval in Zweden. Beide machinisten wisten zeker dat het sein op veilig stond. Eén van hen kon rood en groen niet onderscheiden.

Jan Bleuland en Petrus Koning voor een anatomisch kabinet J.H. Prins (rond 1800) HUA 104058

F.C. Donders, het Nederlandsch Gasthuis voor Behoeftige en Minvermogenende Ooglijders en het Physiologisch Laboratorium Joh. Braakensiek (eind 19e eeuw) HUA 31856

WILT U MEER ZIEN EN LEZEN OVER BLEULAND? GA DAN ONLINE NAAR HET UNIVERSITEITSMUSEUM (UMU.NL).

WILT U MEER WETEN OVER DONDERS? BEZOEK HET UNIVERSITEITSMUSEUM DAN ONLINE OP UMU.NL OF KIJK NAAR VAN ROSSEM VERTELT: DONDERS OP HET OOG.

Bieb in de kerk

Cornelis Booth (1605-1678)

Booth ging naar de Hiëronymusschool, studeerde geschiedenis en medicijnen in Leiden en promoveerde in Caen (Frankrijk). Terug in Utrecht werkte hij als arts en schepen (soort wet- houder). Hij kreeg een bestuurlijke carrière. Hij was respectievelijk: lid vroedschap, raadsheer Hof van Holland, lid Staten van Utrecht en burgemeester. In 1640 benoemde de Utrechtse Academie, Booth als eerste bibliothecaris. Hier werkte hij tot zijn dood.

1500 boeken

De stadsbibliotheek (later universiteitsbibliotheek) kwam in 1584 tot stand. De Janskerk huis- vestte de vele boeken en andere geschriften die de vroedschap na de Reformatie vorderde uit gesloten kapittels en kloosters. Later kwam er een afscheiding tussen kerk en koor. In het koor kwam nu de bibliotheek. Begin 17^e eeuw vermaakte Evert van der Poll (advocaat bij het Hof van Utrecht) zijn boekenverzameling aan de stad Utrecht. Hiermee groeide de biblio- theek met 600 nieuwe (veelal gedrukte boeken) uit tot zo'n 1500 exemplaren.

Boothstraat

Als burgemeester (en arts) zette hij zich in om verschillende epidemieën waaronder cholera te voorkomen. Zo maakte hij een nieuw stratenplan waardoor onder andere de Boothstraat ontstond. In 1659 kocht Booth een huis aan het Janskerkhof. Na een verbouwing kwam de ingang aan de Boothstraat te liggen. In dit huis woonde later Nicolaas Beets.

Heerlijke Stadt

Cornelis Booth schreef zelf één boek: *'Beschryvinge der stad Utrecht'*. Dit is één van de eerste reisgidsen over Utrecht. *'Voor de moderne lezer is de Beschryvinge een curieuze men- geling van een historische en toeristische beschrijving. Utrecht, een seer oude, vermaerde ende heerlijke Stadt'*.

Cornelis Booth (1627) HUA 104110

Interieur van de Janskerk met de toegang tot de stadsbibliotheek, uit het westen P. Saenredam (1636) HUA 28604

Plattegrond van het perceel tussen Janskerkhof (links) en Voorstraat (rechts) te Utrecht van burgemeester Cornelis Booth met het woonhuis (B), (moes)tuin (A) en boomgaard (C) D. van Groenou(w) (1658) HUA 206819

Jodocus Heringa Ez (1765-1840)

'Wat ik nu mededeel, levere het bewijs op mijner dankbaarheid aan mijnen onvergelykelijken Leermeester en Vriend, den geleerden, wijzen, godvruchtigen, werkzamen en hoogstverdienstlijken Man, die der Utrechtsche Hooge School en der Nederlandsche Kerk zoo zeer, en zoo lang, tot sieraad en tot nut was.' Deze woorden sprak leerling, vriend en collega-predikant C. W. Stronck over Heringa na zijn dood.

Biografieën

Heringa studeerde en promoveerde in Groningen. Als doctor in de theologie werkte hij als predikant in Nijkerk, Vlissingen en Utrecht. Vanaf 1794 tot aan zijn emeritaat (1835) was hij hoogleraar theologie in Utrecht. In de 19e eeuw verschenen er verschillende biografieën over hem. Ook heeft hij vele leerredes (preken) op zijn naam staan. Hij had een bijzondere collectie boeken, die na zijn dood 14.000 gulden opbracht.

École secondaire

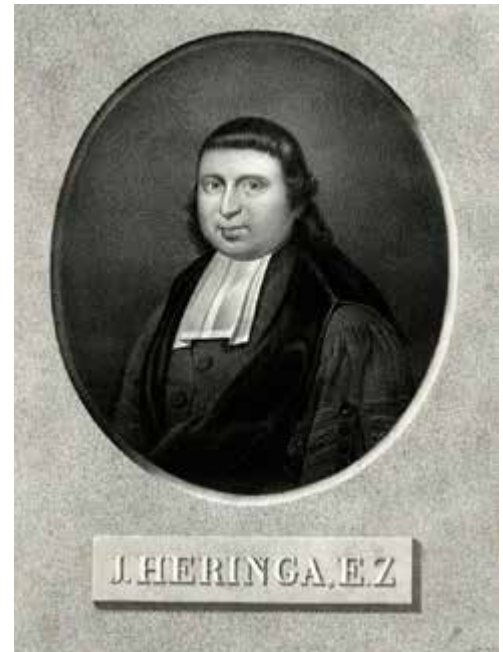
In 1810 was Heringa Rector Magnificus. In dat jaar lijfde Napoleon ons land in bij Frankrijk én degradeerde de Utrechtse Academie tot *école secondaire*. Er konden geen promoties meer plaatsvinden. De 'school' kon voortbestaan als kweekplaats voor theologen. Zij hoefden geen academische examens af te leggen om predikant te worden. Vroeger konden alle studenten, na een ontgroening door de Senatus Veteranorum Glirium (groensenaat) lid worden van het studentencorps. Theologiestudenten hadden vaak geen mogelijkheid om hieraan mee te doen. In 1812 liet de Franse bezetter de groensenaat ontbinden.

Offer om universiteit te redden

De vraag is of Heringa, die tegen studentenorganisaties en het studentenleven was, zijn kans greep om de groensenaat op te heffen. Óf zorgde hij er juist voor dat door de wensen van de bezetter uit te voeren, hij langer invloed kon blijven uitoefenen? Dit bleek ook in het voordeel van de studenten. Feitelijk had een *école secondaire* geen Rector Magnificus nodig. Was het opheffen van de groensenaat een offer om de universiteit te redden? Heringa zorgde er bovendien voor dat theologische studenten vrijstelling van het leger kregen. Ineens gingen steeds meer jongemannen theologie studeren. Nadat Napoleon verslagen was, is de universiteit in 1814 weer heropgericht door koning Willem I. De universiteit herstelde zich. Er kwam een faculteit bij (zie Regius). En het studentenleven kwam weer tot bloei.

Jeneverindustrie

Heringa was een godsvruchtig man. Hij was tegen misbruik van sterke dranken. Hiervoor wilde hij een stichting oprichten. Deze is er nooit gekomen. Koning Willem I weigerde goedkeuring te verlenen aan de oprichting. Het zou de jonge en moderne jeneverindustrie schaden en de opbrengsten van de accijns op sterke dranken in gevaar brengen.

Portret van Heringa Jobard (1824) HUA 31915

J. van den Velden en J. Heringa op een menukaart van het diner in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht ter viering van het herstel van de Utrechtse hogeschool na de vestiging van Nederlands onafhankelijkheid in 1813. (04-12-1913) HUA

39623

Een filosoof, denkt dus bestaat

René Descartes (1596 -1650)

Descartes was één van de grootste rationalistische denkers: de vader van de moderne wijsbegeerte. Hoe is hij dat geworden? Descartes was een bleek kind dat vaak ziek was en in bed moest blijven liggen. Op het deftige Jezuïetencollege La Flèche hoefde hij pas om 10 uur met zijn lessen klassieke talen, wiskunde en filosofie te beginnen. Eerst kreeg hij ontbijt op bed. Andere leerlingen stonden al om 5 uur op. In bed dacht Descartes veel en lang na. Deze gewoonte hield hij zijn hele leven. Na een studie rechten besloot hij de wereld te verkennen. In 1618 kwam hij voor het eerst in Nederland en ontmoette de wiskundige Isaac Beeckman. Die verleidde hem tot de wetenschap.

Visioenen

Descartes sloot zich tweemaal bij een leger aan. Eerst bij het Staatse leger van prins Maurits, later bij het leger van hertog Maximiliaan van Beieren. Zo wilde hij de mens en de wereld beter leren kennen. In 1619 kreeg Descartes visioenen waarin hij de basis zag van een nieuwe wonderbaarlijke wetenschap en een woordenboek en gedicht: *Quod vitae sectabor iter?* (Wat voor levensweg zal ik gaan leiden?). Hij interpreteerde deze visioenen als opdracht om zich bezig te houden met filosofie en wijsheid. Hij ging op zoek naar de waarheid.

Twijfel

Om de waarheid te vinden besloot hij eerst aan alles te twijfelen. Niets blijkt zeker, behalve dat alles te betwijfelen is: *cogito, ergo sum* (ik denk, dus ik ben). Dit is de enige waarheid die Descartes kon vinden. Hiermee wist hij het bestaan van God en het bestaan van de werkelijkheid af te leiden: de perfectie van God impliceert zijn bestaan en God garandeert de echtheid van de buitenwereld. Verder onderscheidde hij het denken (*res cogitans*) en alles dat zich in de ruimte bevindt (*res extensa*). Dit was de basis van het idee van Descartes: dat de ziel en het lichaam gescheiden zijn; de één is onstoffelijk, de ander materieel.

Maliebaan

Vanaf 1628 woonde Descartes op verschillende plekken in Nederland. Hier kon hij zich in vrede, rust en anonimiteit toeleggen op de rationale filosofie. Hij woonde kort op de Maliebaan bij zijn grote vriend en natuurfilosoof Henricus Reneri. Lang heeft Descartes niet in Utrecht gewoond en uiteindelijk is hij verbannen. Zijn ideeën strookten niet met de scholastische leer van Voetius. Hierover kon u al lezen bij Voetius en later nog bij Regius.

René Descartes (17e eeuw) HUA 104399

Gezicht op 'het huis van Descartes' aan de Maliebaan P.J. van Liender (tweede helft 18e eeuw) HUA 202829

ER IS NATUURLIJK NOG VEEL MEER OVER DESCARTES TE VERTELLEN. WILT U AL IETS MEER WETEN OVER DESCARTES? KIJK DAN NAAR VAN ROSSEM VERTELT: FILOSOOF RENÉ DESCARTES UIT UTRECHT WEGGEPEST.

7

Leeuwenbergh

Wetenschap en wijn

Gerrit Jan Mulder (1802-1880)

Lange tijd was scheikunde een hulpwetenschap bij de medische studie. Het was (nog) geen zuivere wetenschap. Pas toen in 1815 het Hoger Onderwijs werd vastgelegd in de Noordelijke Nederlanden, veranderde dit. De drie universiteiten (Leiden, Groningen en Utrecht) kregen er een faculteit bij. De filosofie-faculteit werd gesplitst in de faculteit van natuur- en wiskundige wetenschappen en de faculteit der wijsbegeerte en letteren.

Scheikundig laboratorium

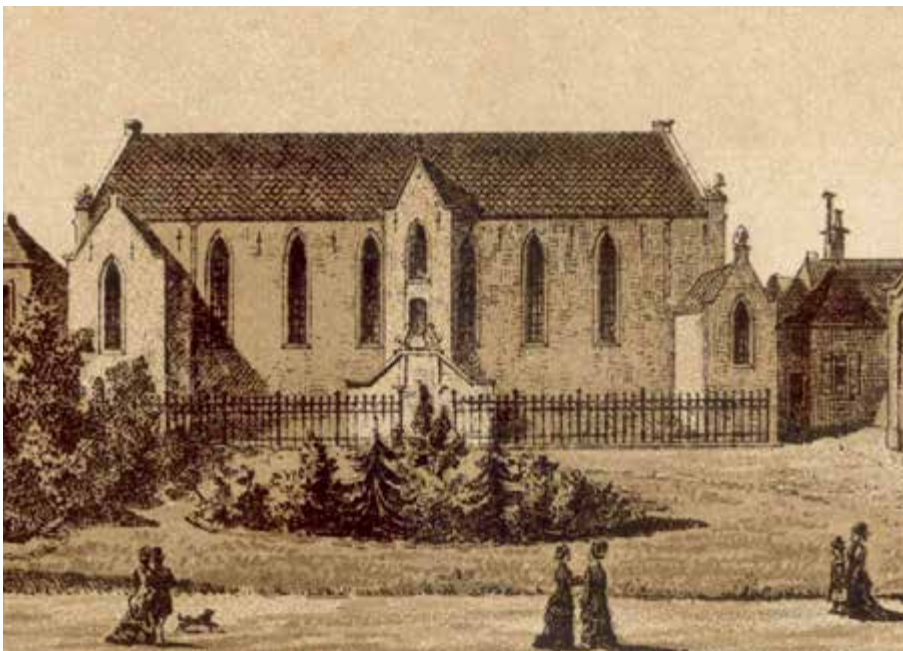
Mulder kwam in 1840 als hoogleraar scheikunde naar Utrecht. Hij werd de spil van de vernieuwingsbeweging. Tijdens huiselijke bijeenkomsten, ontmoetten wetenschappers elkaar. Met een glas wijn in de hand bespraken ze ontwikkelingen en mogelijkheden op ieders vakgebied. Onder andere Donders en Buys Ballot waren erbij. Mulder realiseerde een scheikundig laboratorium in het voormalig pesthuis, de Leeuwenbergh. Hier konden studenten oefenen op hun praktische vaardigheden. Nog altijd was scheikunde, vaak slechts onderdeel van de medische studie.

Eene massa beenderen en spieren

Mulder stelde dat een hoogleraar *'opvoeder en mensch'* moest zijn. Iemand die *'solide mannen van karakter'* opleidde. Geen specialist die zich op een deelonderwerp blind staart. Hij vond dat je patiënten als geheel moest beschouwen (combinatie van lichaam en geest). Een citaat: *Ongelukkig de geneeskundige, die den mensch niet anders ziet dan als eene massa beenderen en spieren en ingewanden, met bloedvaten en zenuwen omgeven, door ene huis gezamenlijk ingesloten*. Wetenschapsbeoefening kwam op de tweede plaats. Het diende om nuttige kennis en nuttige burgers te krijgen. Het moest het volksgeluk en de zedelijkheid bevorderen. Hij droeg de wetenschap breed uit in verschillende 'publieke' kringen.

G.J. Mulder (eind 19e eeuw) HUA 39044

Gezicht vanaf de stadswal te Utrecht op de voorgevel van het Chemisch Laboratorium Leeuwenbergh (eind 19e eeuw) HUA 38432

Christophorus Buys Ballot (1817-1890)

Wat een gevarieerde loopbaan had Buys Ballot. Hij begon met klassieke talen, haalde vervolgens zijn kandidaats in wis- en natuurkunde, om daarna scheikundig onderzoek te doen bij Mulder. Hij publiceerde een tabellenboek voor het anorganisch chemisch practicum. Daarna promoveerde hij *magna cum laude* in de natuurkunde met een proefschrift over cohesie en adhesie. Hierin was hij kritisch over theorie van Doppler (natuurkundige) over een frequentieverschuiving van licht of geluid uit een bewegende bron. Hij wilde dit testen met een experiment. Hij liet een hoornist op een trein tussen Utrecht en Maarssen meerijden. De trein passeerde op verschillende snelheden. Langs de route stonden musici die de waargenomen toonhoogten op het gehoor moesten beoordelen. Zo werd het Dopplereffect bevestigd. In 2019 verscheen er een muurschildering van *de Strakke Hand* aan de burgemeester Reigerstraat. Op eigentijdse wijze staat wetenschap zo in het voetlicht.

Meteorologie als speelpop

Buys Ballot hield zich aan de universiteit bezig met geologie, mineralogie, theoretische scheikunde en wiskunde. Toen hij van Mulder geen steun kreeg voor het publiceren van een boek over aantrekkende en afstotende elementaire deeltjes, besloot Buys Ballot zich te wijden aan meteorologie. Hij schreef aan collega van 't Hoff dat hij: '*uit teleurstelling de meteorologie als speelpop*' heeft gebruikt.

Directeur KNMI

Buys Ballot nam het initiatief tot internationale samenwerking. Tijdens een Europese reis viel het hem op dat in Brussel en een aantal andere plaatsen het sterrenkundig en meteorologisch instituut op dezelfde plaats stonden. Zo kreeg hij het idee om de sterrenwacht en een meteorologisch instituut te combineren op de Sonnenborgh. Buys Ballot maakte zelf het bouwplan waarmee de stadsarchitect aan de gang kon. De sterrenwacht met het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI) was in 1854 gereed. Buys Ballot was de eerste directeur.

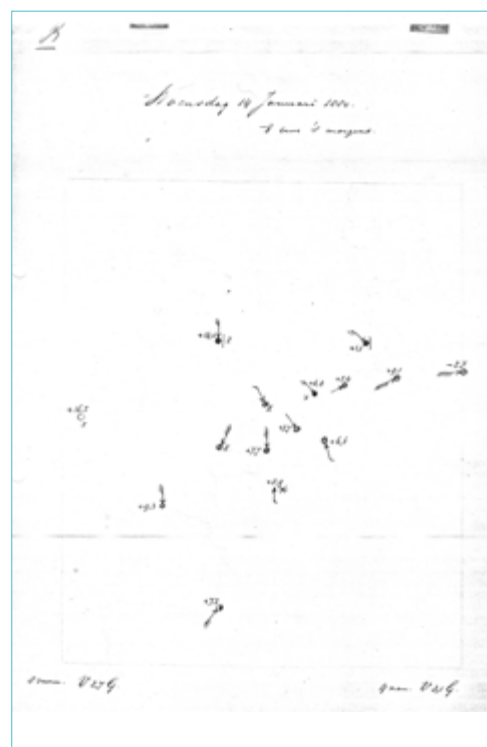
Wet van Buys Ballot

In 1854 bracht hij de eerste synoptische weerkaarten uit. Elke weerkaart bevatte vergelijkbare waarnemingen die op hetzelfde tijdstip en via dezelfde wijze waren verricht. Dit was, zeg maar, het eerste weerbericht. Ook stimuleerde hij de ontwikkeling van nieuwe en verbeterde meetinstrumenten.

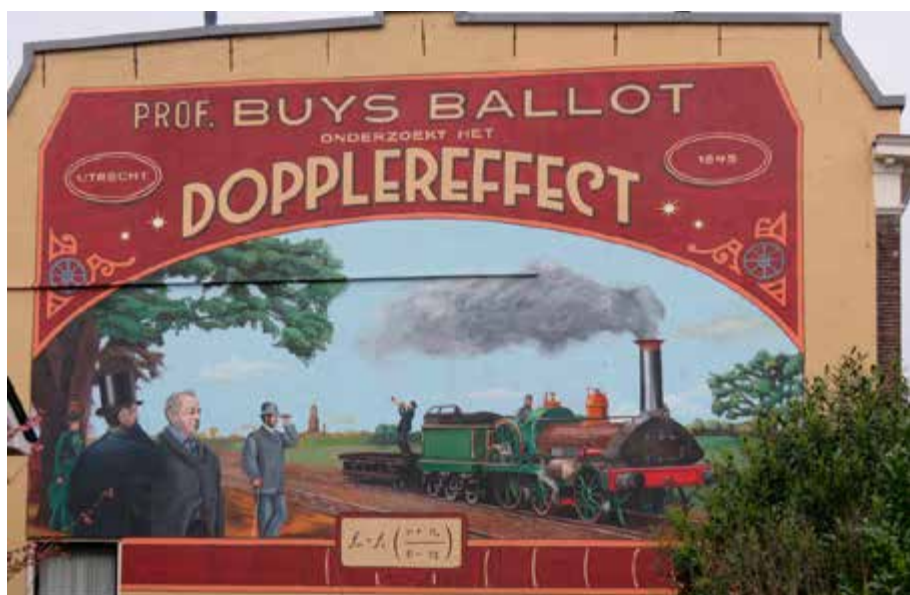
Omdat hij veel (inter)nationale waarnemingen deed, toonde hij als eerste een verband tussen luchtdruk en wind aan. De wet van Buys Ballot (1857): '*Met de wind in de rug ligt het lagedrukgebied links, terwijl aan de rechterkant de luchtdruk hoger is. Dat geldt voor het noordelijk halfrond, op het zuidelijk halfrond is dat omgekeerd*'. Nu dit bekend was, was het mogelijk om weersverwachtingen en waarschuwingen voor storm te maken.

Buys Ballot F. Kayser (rond 1850) HUA 104265

Weerkaart van Buys Ballot uit 1880 KNMI

Muurschildering 'Prof. Buys Ballot onderzoekt het Dopplereffect - Utrecht 1845' op de zijgevel van het pand Burgemeester Reigerstraat 7 te Utrecht D.C. Goosen (2019) HUA 848303

WIL JE MEER ZIEN EN HOREN OVER BUYS BALLOT? KIJK DAN NAAR HET VERLEDEN VAN UTRECHT: HET WEER VOLGENS BUYS BALLOT VAN RTV UTRECHT.

Henricus Regius (1598-1679)

Sonnenborgh

Regius studeerde aan verschillende universiteiten: Franeker, Groningen, Leiden, Montpellier en Padua. In Padua promoveerde hij in de geneeskunde. Hij werkte als stadsdokter in Utrecht en als rector van de Latijnse school in Naarden. Als hoogleraar geneeskunde liet Regius een medicinale kruidentuin aanleggen op bastion de Sonnenborgh. Medische studenten konden er werken aan hun plantenkennis. Zelf schreef hij een catalogus over alle 678 plantensoorten die de hortus bezat: geneeskrachtige- en sierplanten. De planten waren er medicinaal geordend. Er was een plantenbed voor alle belangrijke organen.

Brandschatting

In 1673 gijzelde de Franse bezetter Regius samen met 14 andere mannen (onder andere burgemeester Booth). Zo wilden de Fransen het Utrechtse vroedschap dwingen om een brandschatting te betalen. Door een brandschatting aan een doortrekkend of vertrekkend leger te betalen voorkwam een streek, dorp of stad plunderingen en brandstichting. Soldaten kregen onregelmatig soldij. Ze werden vooral uit brandschattingen betaald. Regius keerde in 1674 terug naar Utrecht.

Querelle d'Utrecht

Regius was een aanhanger van de ideeën van Descartes. Ze schreven elkaar regelmatig. Hij accepteerde het heliocentrisme van Copernicus. Oftewel het sterrenkundig model waarin de aarde en de andere planeten van het zonnestelsel, periodiek om de zon draaien. Waarbij de zon het centrum van het zonnestelsel vormt. En hij was één van de eersten die de bloedsomloop begreep. Omdat hij het niet eens was met de leer van Aristoteles, kwam Regius in conflict met de Utrechtse Academie en dan vooral met Voetius. Dit resulteerde in de Querelle d'Utrecht (ruzie van Utrecht) waarbij Descartes, Regius steunde. Het gaat een beetje ver om deze ruzie hier helemaal uit te leggen. Klaas van Berkel, hoogleraar aan de RUG, schreef er een uitgebreid artikel over: *Descartes in debat met Voetius. De mislukte introductie van het Cartesianisme aan de Utrechtse Universiteit (1639-1645)*. Uiteindelijk won Voetius en moest Descartes Utrecht verlaten. Ook werd besloten dat er in Utrecht noch vóór, noch tegen Descartes iets gepubliceerd mocht worden.

Relatie lichaam en ziel

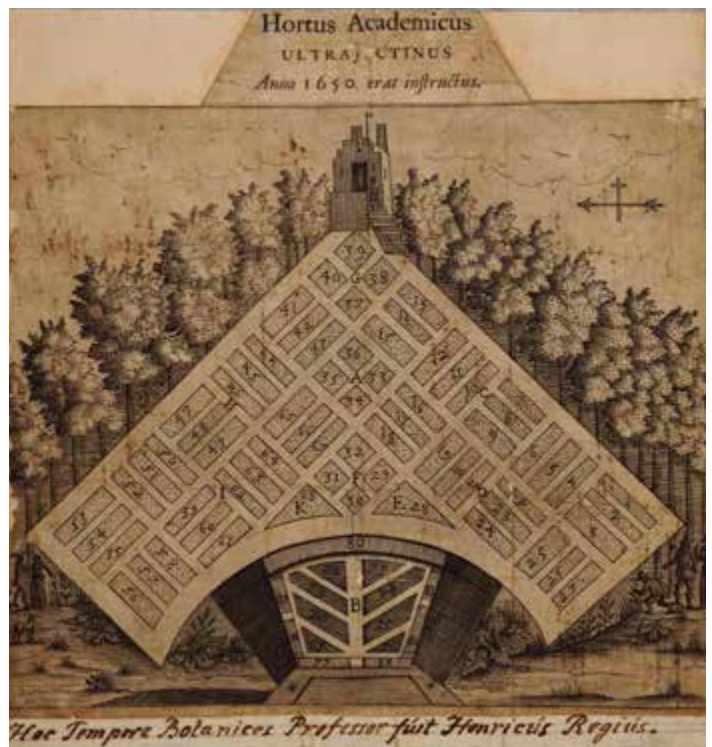
Wat betekende dit voor Regius? Hij was de verliezer in het Utrechtse conflict. Hij bleef tot zijn dood hoogleraar. Hij leidde een geïsoleerd bestaan. Zowel Voetius en zijn aanhangers, als de Cartesianen steunden hem niet. Regius had niet alle denkbeelden van Descartes overgenomen. Hij dacht anders over de relatie tussen lichaam en ziel en over de basis van onze kennis. Toen hij stierf, kostte het veel moeite om een hoogleraar te vinden die een lijkrede wilde houden.

Regius Th. Matham (eind 17e eeuw) HUA 39160

Vertrek van de Fransen uit Utrecht Rijksmuseum

Plattegrond van de botanische tuin op het bastion Sonnenburg te Utrecht, met genummerde bedden. Vak B stelt de schaduwrijke tuin voor die zich in het lager gelegen gedeelte bevond. (rond 1650) HUA 38053

9

Universiteitsmuseum

Werken en feesten vormt schone geesten

Johanna Westerdijk (rond 1930) WikiCommons

Johanna Westerdijk (1883-1961)

Westerdijk was de eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland. Ze was botanicus en schimmeldeskundige. Westerdijk studeerde aan de universiteit in Amsterdam. Dit resulteerde in een MO-akte (onderwijsbevoegdheid). Dat was niet voldoende om zich verder te ontwikkelen aan een Nederlandse universiteit. Toch promoveerde ze in Zürich op de regeneratie van bladmos. Al op 23-jarige leeftijd werd ze directeur van het Phytopathologisch Laboratorium in Amsterdam. Ze hield deze functie gedurende 46 jaar. Daarnaast kreeg ze de leiding over de schimmelcollectie van het Centraal Bureau voor Schimmelcultures. Ze liet de collectie uitgroeien van 80 naar 11.000 soorten. Ook hier werkte ze tot 1958. In 1917 begon ze als hoogleraar in de plantenziektenkunde (fytopathologie) aan de Universiteit van Utrecht. In 1930 volgde het hoogleraarschap aan de Universiteit van Amsterdam.

Dutch Elm disease

Westerdijk legde de wetenschappelijke basis voor de plantenziektenkunde en de mycologie (schimmeldeskundige). Nog steeds deelt het huidige CBS, schimmels in volgens de taxonomie van Westerdijk. Ze zette ze in haar onderzoeken in om grote maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Denk daarbij aan de bestrijding van de iepenziekte en de aardappelziekte. Eén van haar 56 promovendi toonde aan dat een schimmel, *Ceratocystis ulmi*, de sterfte bij de iep veroorzaakte. In het Engels spreken we nog altijd van de *Dutch elm disease*. Westerdijk stond bekend als goede docente, onderzoeksleider en organisator.

Eredocoraten

Westerdijk stond voor gelijke kansen voor iedereen in de wetenschap. Toch gebruikte ze zelf graag vrouwelijke onderzoekers. Ze was lid van verschillende (internationale) organisaties zoals de VVAO (Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding) en de International Foundation for University Women. Ze werd lid van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen en ze kreeg eredoctoraten aan de universiteiten van Uppsala en Giessen.

Feestjes

Westerdijk stond bekend om de vele feesten die ze gaf. Boven de deur van het koetshuis van de villa in Baarn, waar de schimmelcollectie was ondergebracht, hing de uitspraak: *Werken en feesten vormt schone geesten*. Haar levensmotto was: *van een saai en eentonig leven gaat zelfs een schimmel dood*.

Anekdote

Toen Westerdijk afscheid nam, kreeg ze van de Utrechtse Biologenvereniging een opgezette kikker met een Bierpul in de voorpoten.

Catharijneconvent binnenplaats

10

Van stadsdokter naar hoogleraar

Stratenus (1593-1681)

Stratenus kwam als heer van Willeskop en Kortheeswijk uit een voornamelijk Utrechtse familie, met voorouders in de vroedschap. Als 14-jarige begon hij aan zijn geneeskundige opleiding in Leiden. Zijn belangstelling ging uit naar anatomie. Toen hij 20 was reisde hij naar Padua om verder te studeren. Al vanaf begin 16^e eeuw werd daar onderwijs aan het bed gegeven. Studenten keken, luisterden, discussieerden en deden autopsies. Daar behaalde Stratenus zijn doctoraat.

Van klooster tot ziekenhuis

Na de reformatie veranderde het Catharijne Convent van een Johannieteer klooster in het Catharijnegasthuis voor armen en behoeftige mensen. Boven de deur van het gasthuis werd 'nos. Reip. Traj.' gebeiteld. Voluit: *nosocomium reipublicae trajectinae* oftewel ziekenhuis van de Staten van Utrecht.

Eerste hoogleraar

Terug in Utrecht was Stratenus één van de vier stadsgeneesheren. Daartoe kwam hij regelmatig in het Catharijnegasthuis. In het Nederlands gaf hij anatomische les aan leerling chirurgijns en hij examineerde steen- en breuksnijders. Hij was betrokken bij de oprichting van de faculteit geneeskunde. Hij werd de eerste hoogleraar in de praktische geneeskunde en anatomie. Hem werd gevraagd om gedurende de warme maanden anatomische voordrachten te houden en in de winter les te geven in het ontleden van lijken. Hij gaf ook privileges aan studenten. Hij nam ze mee naar het Catharijnegasthuis waar hij ze onderwees als hij zijn patiënten behandelde. Zo was hij de eerste die klinisch onderwijs gaf. Toch wordt hij ook beschouwd als een conservatieve arts. Hij bleef vasthouden aan de klassieke geneeskunde (humorenleer) en stelde zich niet open voor wetenschappelijke ontwikkelingen zoals de ontdekking van de bloedsomloop door William Harvey in 1628.

Lijfarts

In 1645 werd Stratenus op voorspraak van zijn vriend Constantijn Huygens (secretaris van Frederik Hendrik) lijfarts van de stadhouders: Frederik Hendrik, Willem II en Willem III. Deze functie kon hij niet combineren met het hoogleraarschap. Hij liep reputatieschade op toen stadhouder Willem II op 24-jarige leeftijd overleed aan de kinderpokken. Had hij een fout gemaakt of werd de prins vergiftigd door één van zijn vijanden?

Sarcastische puntdichten

Het vreemde is dat Huygens na de dood van Stratenus (1681) in zestien van zijn puntdichten sarcastisch over hem schreef. Huygens moest niets hebben van artsen en dreef in zijn puntgedichten de spot met hen. Zo stond Stratenus bekend als een vrek. Zelfs op oudere leeftijd weigerde hij een koets te kopen, zodat hij al zijn visites lopend aflegde.

Verstraten licht hier in een dicke diere kist

Wat sagh hij suer en scheel Verstraten, als hij 't wist.

Waarom Huygens zulke onaardige gedichten over zijn oude vriend schreef is niet duidelijk. Huygens verdedigde zichzelf in een laatste gedicht over hem door te zeggen dat zijn vriend ijverig, rijk en gierig was. Huygens vond het vermakelijk met die eigenschappen te spelen om zijn geest te verruimen. Dit alles zonder kwade bedoelingen.

Stratenus (17e eeuw) HUA 106562

De locaties

- 1 Achter de Dom**
Voetius (1589-1676)
eerste hoogleraar theologie

Anna Maria van Schurman (1607-1678)
de 'eerste' vrouwelijke student
- 2 Het Academiegebouw**
Antonius Matthaëus jr (1635-1710)
hoogleraar rechtsgeleerdheid

Arnoldus Drakenborch (1684-1748)
hoogleraar welsprekendheid en geschiedenis

Philip Willem van Heusde (1778-1839)
hoogleraar geschiedenis, oudheden, welsprekendheid, Grieks, theoretische wijsbegeerte en letteren

Adrianus Catharinus Holtius (1786-1861)
hoogleraar rechten
- 3 Rechtenfaculteit op het Janskerkhof**
Jan Bleuland (1756-1838)
hoogleraar geneeskunde

Franciscus Cornelis Donders (1818-1889)
hoogleraar geneeskunde en fysiologie
- 4 Janskerkhof**
Cornelis Booth (1605-1678)
eerste bibliothecaris universiteitsbibliotheek
- 5 De Universiteitsbibliotheek, Wittevrouwenstraat**
Jodocus Heringa Ez. (1765-1840)
hoogleraar theologie
- 6 Het bisschoppelijk paleis, Maliebaan 36**
René Descartes (1596-1650)
filosoof
- 7 De Leeuwenbergh**
Gerardus Joannis Mulder (1802-1880)
hoogleraar scheikunde
- 8 De Sonnenborgh**
Christophorus Buys Ballot (1817-1890)
hoogleraar wiskunde en natuurkunde

Regius (1598-1679)
hoogleraar plant- en geneeskunde
- 9 Het Universiteitsmuseum**
Johanna Westerdijk (1883-1961)
hoogleraar plantenziektekunde
- 10 Het Catharijneconvent, binnenplaats**
Stratenus (1593-1681)
eerste hoogleraar geneeskunde

Rector Magnifici

Veel van de genoemde hoogleraren zijn ook eenmaal of vaker Rector Magnificus geweest. Dit waren Voetius, Matthaëus, Stratenus, Regius, Drakenborch, Heringa, Bleuland, van Heusde, Holtius, Donders, Mulder en Buys Ballot.

Dit document is stand gekomen in opdracht van Oud-Utrecht.

Teksten: Willemijn Bánki | Ontwerp: Jeroen Tirion.

Beeldmateriaal: Het Utrechts Archief en Wiki Commons.